

Nr 698

Av herrar **Annars** och **Nilsson** i Göingegården, i anledning av
*Kungl. Maj:ts proposition nr 5, med förslag till lag om
avveckling av fideikomiss m. m.*

(Lika lydande med motion nr 574 i Första kammaren)

I proposition nr 5 angående avveckling av fideikommissen anför departementschefen som avgörande principiell motivering för fideikommissens successiva obligatoriska avveckling att institutet icke överensstämmer med nutida rättsuppfattning och samhällsskick. Departementschefen utvecklar denna sin ståndpunkt på följande sätt (s. 115):

Fideikommissinstitutets privilegiekaraktär, som motiverat gällande förbud mot instiftande av nya fideikommiss, är enligt min mening ett tungt vägande skäl för fideikommissens avskaffande. Särskilt framstår det som obilligt och stötande för rättskänslan, att en den avlidnes anhörig — vilken ibland icke ens är arvinge — i strid mot eljest gällande arvsregler erhåller den värdefullaste, möjligen enda egendomen i ett dödsbo, medan andra efterlevande till den avlidne får endast en obetydlig del eller blir helt lottlösa.

Även enligt vår uppfattning strider institutet mot en rättslig grundprincip, som upprätthålles i det nutida samhället, nämligen den om individernas jämställdhet i rättsligt avseende.

Mot en avveckling har visserligen invänts att en dylik åtgärd skulle kränka dels principen om att civillag icke får ges tillbakaverkande kraft, dels principen om lagakraftvunnet testamentes orubblighet.

Men då avvecklingen föreslås ske allteftersom nuvarande fideikommissarier avlider och alltså icke kan kränka bestående rätt finner vi — i likhet med departementschefen — att argumentet om att civillag icke får ges retroaktiv verkan saknar bärkraft. Vi instämmer också i departementschefens uppfattning att det icke är rimligt att ett enskilt förordnande om en särskild arvsföljd för viss egendom skulle i motsats till den legala arvsföljden vara orubbligt för alla tider.

Avgörande principiella skäl talar alltså enligt vår mening för en avveckling av fideikommissen.

Å andra sidan föranleder en sådan åtgärd starka betänkligheter på grund av svårigheterna att i samband med avvecklingen skydda viktiga ekonomiska, sociala och kulturella intressen. Dessa intressen — särskilt bevarandet av de oskattbara kulturvärden, som är förbundna med fideikommissen — är så betydelsefulla att enligt vår mening en avveckling en-

dast bör ske därest man kan skapa betryggande garantier för att de tillgodoses.

Vi finner det synnerligen tillfredsställande att departementschefen i flera sammanhang betonat nödvändigheten av att avvecklingsförfarandet utformas så att ifrågavarande intressen skyddas.

Tyvärr synes oss de härför föreslagna garantierna otillräckliga. Departementschefen hoppas att uppdelning av större skogs- och jordbruksfideikommiss, vilka redan av ekonomiska skäl bör bevaras som enheter, skall kunna undvikas genom att de ombildas till aktiebolag. Om så icke sker skall de ekonomiska, sociala och kulturella intressen, som är förbundna med egendomens bevarande såsom en enhet, kunna skyddas genom att staten eller en kommun inlöser egendomen. Man måste emellertid räkna med att i dylika fall efterträdare, arvingar och testamentstagare ofta kommer att finna aktiebolagsformen vara så olämplig och på grund av beskattningsreglerna så betungande att de företräger en inlösen. Det allmänna kommer då att tillskyndas mycket stora utgifter för en inlösen, vilken utöver den fasta egendomen ofta även måste omfatta samlingar av konst och liknande kulturföremål till mycket betydande värden. Statsfinansiella skäl kan då komma att framtvunga en återhållsamhet vid tillämpning av lösenförfarandet, som leder till att egendomar som borde bestå som enheter, blir splittrade och ovärderliga kulturskatter skingrade. Splittringen av dylika egendomar kan då medföra svåra återverkningar på ortens näringsliv — förhållandena i Örebro län, där fideikommissen spelar en särskilt viktig roll, kan anföras som exempel. Arrendatorerna, som tilldelats ett starkt begränsat uppsägningsskydd, kommer vid en splittring av dylika egendomar säkerligen ofta i en svår ställning, och kulturföremålens lösbrytande ur den historiska miljö som i sig själv utgör en betydelsefull kulturell tillgång innebär en vårt land ovärdig förödelse av kultursamlingar som ofta är i sitt slag unika och oersättliga.

Eftersom det väsentliga skyddet för dessa ekonomiska, sociala och kulturella intressen ligger i alternativen aktiebolagsbildning eller inlösen och dessa alternativ icke erbjuder tillfredsställande garantier mot splittring av egendomar och skingring av kultursamlingar synes det oss nödvändigt att överväga ytterligare alternativ för egendomarnas bevarande som enheter.

I första hand går tanken till den principiella motivering som vi — i likhet med departementschefen — anser vara det avgörande skälet för en avveckling. Detta skäl har icke ansetts utesluta en undantagsregel (§ 6) enligt vilken Konungen, därest fideikommisssegendom har synnerligt kulturhistoriskt värde eller eljest särskilda skäl föreligger, må förordna att fideikommissurkundens bestämmelser skall äga tillämpning tills vidare eller till dess i beslutet angiven innehavare av fideikommisset avlider.

Genom denna bestämmelse — låt vara att den har undantagskaraktär — kränkes onekligen principen om medborgarnas jämställdhet i rättsligt hänseende. Med så mycket större skäl kan man då ifrågasätta om icke möjligheter borde beredas efterträdaren samt de personer som enligt den föreslagna avvecklingslagen jämte lagarna om arv och testamente skall inträda som arvingar eller testamentstagare att genom enhälligt beslut ingå frivilligt avtal om att fideikommissurkundens bestämmelser skall äga tillämpning under efterträdarens livstid. Dyligt avtal benämner vi i det följande avtal om prolongation. Vid efterträdarens frånfälle bör ånyo avtal om prolongation kunna träffas. Genom dylika avtal skulle alltså fideikommisset kunna kvarstå för obestämd tid framåt.

Ett prolongationsinstitut föranleder uppenbarligen icke de principiella betänkligheter som utgör det avgörande skälet till fideikommissens avveckling. Arvingarna och testamentstagarna har icke satts i en sämre situation än vid tillämpningen av den föreslagna avvecklingslagen jämte lagarna om arv och testamente, ty vid avtal om prolongation har de frivilligt avstått från att göra gällande sin rätt enligt dessa lagar. Den närmast till hands liggande motsvarigheten inom arvsrätten är tydligen det fall där arvinge frivilligt avstår från sin laglott. Ett prolongationsinstitut överensstämmer sålunda väl med den avtalsfrihetens princip som också den tillmäts grundläggande betydelse i vårt samhälle. Vi har inte kunnat finna några principiella argument som talar mot ett tillämpande av denna princip vid fideikommissinstitutets avveckling genom att man bereder möjlighet till prolongationsavtal.

En dylik möjlighet skulle också ha mycket betydande praktiska fördelar genom att den beredde väg för ett sammanhållande av de stora jordbruks- och skogsfideikommiss i vilka en avsevärd del av de värdefullaste kultursamlingarna ingår. Genom en enkät från fideikommissariernas intresseorganisation har det klarlagts att innehavarna av renodlade kapitalfideikommiss samt stadsfastighetsfideikommiss och åtskilliga innehavare av mindre jord- och skogsbruksfideikommiss önskar en avveckling. I dylika fall skulle sålunda en prolongation icke bli aktuell. Däremot är det väl tänkbart att ett antal av de stora jordbruks- och skogsfideikommissen kunde komma att bestå någon generation framåt genom prolongation. Vidare kan man vänta att vissa mindre fastighetsfideikommiss med särskilt värdefulla kultursamlingar och vissa kulturellt värdefulla lösörefideikommiss kan komma att åtminstone tills vidare hållas samman genom detta förfarande. Detta skulle då bero på att arvingar och testamentstagare vore beredda att av pietetsskäl gentemot fideikommissets stiftare och av hänsyn till de sociala och kulturella intressen som är förbundna med fideikommissets bevarande uppoffra sina egna ekonomiska intressen.

Ett prolongationsinstitut vore sålunda ägnat att minska de ekonomiska

och organisatoriska bördorna för det allmänna i samband med fideikommissens avveckling. Vi anser därför att starka principiella och praktiska skäl talar för att regler, beredande den möjlighet till prolongationsavtal som vi här beskrivit, införes i avvecklingslagen.

Ovan har framhållits att aktiebolagsformen för sammanhållande av fideikommiss kan vara så olämplig eller från skattesynpunkt så betungande att den icke tillämpas. Om arvinge eller testamentstagare ej vill ansluta sig till ett förslag om prolongation skulle alltså en inlösen bli aktuell. Men det kan tänkas fall där efterträdare, arvingar och testamentstagare visserligen vill se fideikommisset avvecklat men är beredda att hålla samman fideikommissegendomen, om annan form än aktiebolag står till buds. Det allmännas intresse av en frivillig sammanhållning av egendomen är så stort — framför allt genom det skydd som härigenom beredes arrendatorer och kulturvärden — att man borde bereda möjlighet till fritt val mellan olika rättsliga former för egendomens bestånd som enhet. Handelsbolags- och kommanditbolagsformen är en utväg. Den ekonomiska föreningen — t. ex. i en speciellt konstruerad typ av sambruksförening — är en annan. Vi finner det angeläget att dessa ytterligare alternativ blir föremål för prövning.

I övrigt synes oss den föreslagna lagens principer kunna läggas till grund för avvecklingsförfarandet. På vissa punkter finner vi emellertid anledning föreslå ändringar i eller tillägg till lagtexten.

§ 1.

I denna paragraf anges vilka fideikommiss som skall avvecklas i enlighet med avvecklingslagens bestämmelser. Departementschefen påpekar att den föreslagna bestämningen medför att vissa s. k. familjestiftelser kommer att falla under lagen, ehuru de icke i urkunderna benämnes fideikommiss. Den närmare gränsdragningen mellan de familjestiftelser som skall avvecklas och de som skall få bestå överlämnar departementschefen till domstolarna att göra med ledning av hans egna uttalanden i saken och hänvisar härvid (s. 165) till möjligheten att föra fastställelse-talan. Vi finner detta otillfredsställande från rättssäkerhetssynpunkt och föreslår att lagtexten omredigeras så att det klarare framgår av densamma vilka familjestiftelser som skall falla under avvecklingslagen.

§ 6.

Stadgandet ger Konungen möjlighet att förordna att avveckling i visst fall icke skall ske av ett fideikommiss. Förutsättningarna härför är att fideikommissegendomen har "synnerligt kulturhistoriskt värde" eller att "eljest särskilda skäl därtill" föreligger. Generalklausulen "särskilda skäl" finner vi otillräcklig i detta sammanhang och föreslår att i lagtex-

ten uttryckligen göres ytterligare konkreta exemplifieringar vid sidan av rekvisitet "synnerligt kulturhistoriskt värde". Som sådana exempel vill vi nämna hänsynen till ortens näringsliv eller till arrendatorernas intressen.

§ 17.

I detta stadgande finns föreskrift om att lösesummans storlek vid inlösen av kulturföremål skall avgöras av skiljemän, därest enighet ej kan nås.

Vi föreslår att dylik fråga skall avgöras av domstol. Domstolsförhandlingarnas offentlighet och domstolens möjligheter till bevisupptagning erbjuder väsentligt större garantier för en rättvis värdering än det föreslagna skiljemannaförfarandet.

§ 18

I stadgandet ges fideikommissnämnden till uppgift att utreda bl. a. frågor, som avses i 6 §. Av lagtexten framgår icke huruvida sådan utredning skall ske efter anmodan från Kungl. Maj:t eller på nämndens eget initiativ. Vi finner det angeläget att nämnden i detta stadgande uttryckligen tillerkännes rätt dels att själv taga initiativ till utredning av fråga om tillämpande av § 6, dels att hos Konungen göra framställning om tillämpning av § 6. Vi vill också uttrycka det önskemålet att Kungl. Maj:t vid utarbetande av de särskilda föreskrifter som enligt § 19 skall ligga till grund för nämndens verksamhet måtte ge densamma direktiv att snarast utreda i vilka fall det kan vara angeläget att skydda viss fideikommissegendom genom tillämpning av § 6.

§ 19.

I detta stadgande ges föreskrifter om fideikommissnämndens sammansättning. Den skall bestå av ordförande och fyra ledamöter. Departementschefen uttalar (s. 184) att "ordföranden och vice ordföranden bör vara lagkunniga och att i nämnden bör finnas företräd erfarenhet av jordbruks-, skogs- och kulturfrågor samt av fideikommissförvaltning". Nämndens uppgifter blir så viktiga att vi finner det synnerligen angeläget att inom densamma rymmes erforderlig sakkunskap på de av departementschefen nämnda områdena.

Men vi betvivlar emellertid att den av departementschefen önskade sakkunskapen kan bli tillräckligt företräd inom en krets av fem personer. Med tanke härpå liksom på att även naturvårdsexpertis bör vara företräd i nämnden föreslår vi att den utvidgas till sju personer. Föreskrifterna om den sakkunskap som skall vara företräd i nämnden anser vi vidare rätteligen höra hemma i själva lagtexten.

I stadgandet föreskrives vidare att talan mot nämndens beslut ej må föras. Departementschefen påpekar (s. 184) med rätta att en kategori av

frågor som nämnden har att avge beslut i slutgiltigt skall avgöras av Kungl. Maj:t. I dessa fall är uppenbarligen en fullföljdsrätt ej erforderlig. Departementschefen medger emellertid att det finns situationer där en besvärslätt kan vara motiverad. Han säger sålunda:

Emellertid har nämnden bl. a. även att lämna medgivande till försäljning och inteckning av fideikommissegendom samt till skifte av egendomen. Fråga om och när sådant medgivande skall lämnas kommer ofta att sammanhånga med fråga om åtgärder, som kräver Kungl. Maj:ts förordnande. Därvid torde situationen vara sådan, att medgivande uppenbarligen ej kan lämnas, förrän Kungl. Maj:t träffat sitt avgörande. Om nämnden i andra fall avslår begäran om medgivande av angivet slag, skulle dock kunna ifrågasättas, huruvida icke intressenterna borde ha möjlighet att överklaga nämndens beslut. Även andra situationer kan tänkas uppkomma, då en fullföljdsrätt kan diskuteras. Jag syftar därvid särskilt på åtgärder, som avses i 20 och 27 §§. Påpekas bör dock att utdömmande av vite prövas av domstol. Vidare har jag tidigare framhållit, att på nämndens ledamöter bör ställas krav på höga kvalifikationer. Härtill kommer att nämndens beslut kan av nämnden omprövas. Med hänsyn härtill och till angelägenheten av enkelhet och smidighet i handläggningen av uppkommande avvecklingsfrågor anser jag mig kunna godtaga utredningens förslag, att nämndens beslut icke skall kunna överklagas.

Vi kan inte finna att de av departementschefen för dessa fall anförda argumenten, att krav på höga kvalifikationer bör ställas på nämndens ledamöter, att nämnden själv kan ompröva sina beslut samt angelägenheten av enkelhet och smidighet i handläggningen, är avgörande. Rättssäkerhetskravet har i svensk rättstradition ansetts motivera en vidsträckt och långtgående fullföljdsrätt i vad gäller nästan alla andra administrativa och judiciella myndigheters beslut — trots att krav på höga personliga kvalifikationer liksom på enkelhet och smidighet i ärendenas och målens handläggning förvisso gäller även beträffande dem. Med hänsyn härtill föreslår vi att talan mot beslut av fideikommissnämnden skall kunna föras hos Kungl. Maj:t.

Under återopande av vad vi ovan anført hemställer vi,

att riksdagen vid antagande av lag om avveckling av fideikommiss måtte dels bereda möjlighet till avtal om prolongation, dels besluta om sådana ändringar i §§ 1, 6 och 17—19, som motiveras av vad vi anført beträffande dessa;

att vederbörande utskott måtte utarbeta förslag till de ändringar i lagtexten som föranledes av våra yrkanden ovan.

Stockholm den 19 februari 1963

Erik Anners

Gust. Nilsson
i Göingegården